

Vicdan: bazen sızlar!

***Vicdan cumhuriyetine vardığında
o kadar sessizdi ki her yer...¹***

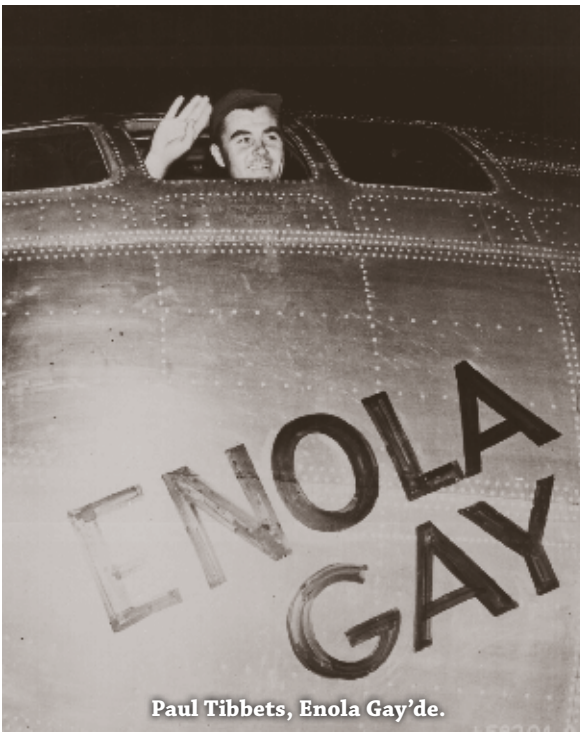
Vicdan Cumhuriyeti

6 Ağustos 1945 günü, Pasifik Okyanusu'ndaki Marianas Adaları'nda bulunan bir ABD askeri üssünden sabaha karşı saat 02.45'te bir uçak havalanır.

Albay Paul Tibbets kumandasındaki B-29 tipi bu bombardıman uçağı, o güne kadar dünya üzerinde hiç kullanılmamış bir ölüm silahı taşımaktadır. Tibbets'in annesinden esinlenerek Enola Gay adını verdiği bu uçağın taşıdığı, yaklaşık üç yıldır Manhattan Projesi olarak bilinen hummalı bir çalışma sonucu üretilmiş olan atom

bombasına da ayrıca bir isim verilmiştir: Küçük Oğlan Çocuğu! Tibbets'in kumandasındaki uçak kuzeybatı yönüne doğru yol alır. Hava şartları uygundur. Şafak söker, masmavi bir gökyüzü belirir. 2500 kilometrelik yolculuğu sırasında daha önce hiç ziyaret etmediği, insanlarını tanımadığı bu ülkeye doğru ilerlerken Tibbets'in aklında

**İnsanın çekirdeği iyi! Bu da,
tarihimizdeki bütün kötülüklere
rağmen, gerek dünyamız gerekse
insanlık için ümit vaat eden
bir sonuç sayılmaz mı?**

Paul Tibbets, Enola Gay'de.

Hiroşima'ya atılan "little boy".

Bombalama sonrasında Hiroşima.

Atom bombası atıldığında...

neler geçer, bilmiyoruz. Yaklaşık altı buçuk saatlik bir uçuşun ardından uçak yerel saatle 08.15 gibi Hiroşima kentinin üzerindedir. Aşağıda Hiroşima halkı başlarına geleceklerden habersiz yeni bir güne başlamanın telaşı içindedir. Yollar işlerine gitmekte olan insanlarla, okul yolundaki öğrencilerle doludur. Tibbets, "anesinin küçük oğlu"nu önceden saptanmış koordinatlar doğrultusunda, çok başarılı bir manevrayla en büyük tahribatı yapacak şekilde bırakır. Daha sonraları, patlamadan canlı kurtulan kimi görgü tanıkları, hatırladıkları en son şeyin, gökyüzünden süzülerek düşmekte olan büyük bir paraşüt olduğunu söyleyeceklerdir.

Üç metre boyunda ve 70 santimetre çapındaki bomba, tam planlandığı gibi, şehre yaklaşık 600 metre yükseklikteyken patlar. Bu, ortaya çıkan müthiş enerjinin yarattığı tahribatın en büyük zararı coğrafyaya değil yaşayan varlıklara yapması için özel olarak hesaplanmış yüksekliktir. Hiroşima'da bir an içinde hayat durur. Küçük kız çocuklarının saçları tutuşur önce, gözleri yanar kavrulur; bir avuç kül oluverirler, külleri havaya savrulur.² Bombanın etkisiyle 250 bin kişilik şehirde yaklaşık 65 bin kişi ölür, daha fazlası da ciddi şekilde yaralanır. Ölenlerin yaklaşık 40 bini patlamanın etkisiyle yanarak, büyük acılar içinde ölmüşlerdir. Hayatta kalanların bir çoğunun, bombanın radyasyon

etkisinin yarattığı lanetli ölümcül hastalıklar beklemektedir. Sonrası malum. ABD atom bombasının ikincisini, üç gün sonra, 9 Ağustos'ta Hiroşima'nın yaklaşık 400 km. güneyindeki Nagasaki kenti üzerinde patlatacak, Japonya 15 Ağustos'ta yenilgiyi kabullenerek II. Dünya Savaşı'nı sonlandıracaktır.

Paul Tibbets, 1945 yılında, henüz 30 yaşındayken bin kişiden fazlasının ölümüne sebep olacak düğmeye bastıktan sonra, 62 yıl daha yaşar. Bu 62 yıl boyunca, "annesinin küçük oğlu"nun yaktığı, kör ettiği, sakat bıraktığı, acılar içinde öldürdüğü binlerce, 10 binlerce çocuk rüyalarına girmiş midir bilmiyoruz? Ama hayatının son gününe kadar Tibbets yaptığı işten hiç bir suçluluk duymadığını, bugün olsa aynı şeyi yine yapacağını tekrar etmiş, "vicdanım temiz, geceleri rahat uyuyorum" demiştir.³ Boş bulunup kendi vicdanıyla baş başa kaldığı bir anda, Seamus Heaney'in anlattığı Vicdan Cumhuriyeti'nin sessizliğinde, başka türlü hissetmiş olması muhtemel. Ama Tibbets, böyle olmuş olsa bile, bunu her zaman inkâr ederek hayatını tamamlamış, 2007 yılında, çok yıldızlı bir emekli general olarak 92 yaşında ölmüştür.

İki katmanlı vicdan

Binlerce insanın can çekişerek ölmesine sebep olmuş olan Paul Tibbets, vicdansız bir kişi miydi? Hayatıyla ilgili bütün bilgiler,

Tibbets'in hayatının diğer kısımlarında kendi çevresinde hem başarılı hem de sevilen bir kişi olduğu yönünde. Özellikle, genel anlamda ahlaki yönden kusurlu ya da psikolojik olarak hastalıklı bir yapıya sahip olduğuna dair hiçbir belirti yok. Bunun yanı sıra, atom bombası faciasının bütün sorumluluğunu Tibbets'e yıkmak elbette anlamsız olur. Tibbets bombayı atan pilottur ama bu projenin parçası olmuş yüzlerce asker, siyasetçi ve bilim adamı da benzer sorumluluklar taşımaktadır. Üstelik yaptıklarından hiçbir pişmanlık ya da vicdani sızı duymadığını söyleyen bir tek Tibbets değildir; iki bombayı da taşıyan ve atan ekipteki diğer pilotlar da benzer beyanlarda bulunmuşlardır.

Şu halde, vicdan, belki de bu tür karmaşık durumları anlamak ve açıklamak için faydalı bir öge değil. Daha önemlisi, Tibbets'in de parçası olduğu türden, korkunç sonuçları olan insan davranışlarını önlemek için dayanabileceğimiz, güvenebileceğimiz bir içsel etmen ya da zihni meleke hiç değil. Vicdan konusuna derin bir kuşkuyla yaklaşan düşünürlerin başında gelen Friedrich Nietzsche, "İnsanca, Pek İnsanca" isimli kitabında, "Vicdan Sahibi" başlığı altında şöyle der:

"İnsanın vicdanının sesini dinlemesi, aklının sesini dinlemesinden çok daha kolaydır, çünkü her yanlış adımda vicdan kendisine bir mazeret yaratır. İşte bu yüzden ki, dünyada bu kadar çok vicdanlı ama bu kadar az akıllı insan var."⁴

Paul Tibbets

Vicdanın yeri, insanlığın kişisel, toplumsal ve siyasi tarihçesine baktığımızda, Nietzsche'ye göre, fikirler çöplüğüdür. Öyle mi gerçekten?

ABD'nin Japonya'ya iki atom bombası atmasının bir mecburiyetten kaynaklandığını savunan birçok siyasetçi ve kimi tarihçiler var. Öte yandan, henüz birinci bomba bile atılmamışken, Japonya'nın savaşın sonunu getiremeyeceğini gördüğü ve kendi halkı nezdinde çok küçük düşmeden yenilgiyi kabul edip savaşı sonlandırmak yolunda İmparatorluk düzeyinde girişimlerde bulunduğu da biliniyor.

Tibbets, birinci gruptaki insanlar gibi, Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan bombalarla öldürülen, kimi kaynaklara göre yaklaşık 250 bin insanın, savaşı hızla sona erdirmek için başka çaresi olmayan bir mecburiyet durumundan kaynakladığını defalarca dile getirmiş birisi. Yani Tibbets'in akıl yürütmesine göre, 6 Ağustos sabahı 65 bin kadar insanın göz açıp kapayana kadar bir seferde ölümüne neden olmuş olması, kendisinde bir vicdan sıkıntısı yaratmayacak, geceleri uykusunu kaçırmayan ve aynı koşullar bugün söz konusu olsa gözünü kırpmadan yineleyeceği bir durum. Peki.

Tarih genel olarak geçmişte yer almış olay ve olguları incelerken, felsefe hiç olmamış, hatta gerçekleşmesine imkân olmayan olayları inceleme masasına yatırır, bazen de "counter-factual" olarak nitelenen, yani olgu-karşıtı tezleri, şu olsaydı nasıl olurdu tarzı akıl yürütmeler için merceği altına

alır. Bu tarz usamlamalarda felsefecilerin kullandığı en önemli akıl yürütme gereçlerinden birisi, düşünce deneyleridir. Biz de, Paul Tibbets'in vicdanla ilişkisi üzerinde düşünürken burada bir düşünce deneyine başvuralım.

Diyeelim ki 6 Ağustos günü Paul Tibbets'e verilen görev, sonuçları açısından bütünüyle aynı, ama yöntemi açısından tamamen farklı bir görev olsun. Örneğin Tibbets'e, savaşın hızla sona erdirilmesi ve dünya barışının sağlanması için, en kısa zaman dilimi içinde Hiroşima halkından yaklaşık 65 bin kişiyi öldürmesi gerektiği söylene. Ama bunu gökyüzünden bir bomba bırakarak değil, bizzat kendi elleriyle, insanları tek tek öldürerek gerçekleştirmesi istensin. Hatta, eğer bu düşünce deneyinde, Tibbets'in neden olduğu her şeyi aynen gerçekleştirmesi şart koşuluyorsa, Tibbets'in görevine bu insanların bir kısmını yakması, diğerlerini enkaz altında bırakması vb. gibi detaylar da dahil edilmek durumunda olacaktır. (Haliyle Tibbets bu korkunç görevi, uçağından bıraktığı atom bombasının gerçekleştirdiği hızla gerçekleştiremeyecektir. Bu, zaman-mekâna bağımlı fiziksel kısıtlamalardan kaynaklanan bir durum, fakat düşünce deneyimizin ana hedefine bir engel teşkil etmiyor.)

Tibbets kendisini aynı sonuçlara, yani 65 bin kişinin ölümüne götürecektir bu görevi, düşünce deneyimizdeki farklı yöntemle, gerçekleştirebilir miydi? Gerçekleştirmek ister miydi? İstese bile psikolojisi buna izin verir miydi? İçinde çocuk, çocuk, yaşlı

Bombanın etkileri...

genç her türlü insanın olduğu 65 bin kişiyi tek tek öldürmek nasıl bir şeydir, düşünülürse, Tibbets'in bunu gerçekleştiremeyeceği görülecektir. Bir şekilde küçük bir kısmını gerçekleştirse, mesela gözü kapalı bir görev anlayışıyla birkaç yüz kişiyi öldürse bile, bu sürecin sonunda geceleri rahat uyuyabilen bir kişi olarak kalabileceği çok şüphelidir. Eğer düşünce deneyimizdeki bu akıl yürütmede anlaşıyorsa, belki kabul etmesi hepimize çok doğal gelen ama asıl üzerinde düşünülmesi gereken soruyu soralım: Tibbets'i, atom bombasını uçağından atarak öldürmekten imtina etmediği 65 bin kişiyi tek tek elleriyle öldürmekten alıkoyan nedir? Bu ikinci durumda kendisini engelleyen, zorluk çıkartan etmen hangisidir?

Bu etmenin, alışılacılığı anlamda vicdan olduğunu söyleyemeyiz. Söyleyemeyiz, çünkü Tibbets kendi beyanına göre vicdan hesabını yapmış, 6 Ağustos 1945 günü 65 bin Hiroşimalı insanın öldürülmesini kendi iç tartışında tartarak haklı ve zaruri bulmuş, bu inancını da hayatı boyunca koruyarak her fırsatta yinelemiştir. Demek ki, akla ve akıl yürütmeye tabi olan, Nietzsche'nin "her yanlış adımda kendine bir mazeret üretir" dediği vicdan, Tibbets'in gerçekleştirdiği eylemin sonuçlarına bir engel teşkil etmiyor. Engeli oluşturan etmen, daha ziyade Tibbets'in eylemi gerçekleştirme biçimiyle, yani uzaktan bir bomba atmak yerine her insanı tek tek ve yüz yüze gelerek öldürmek durumuyla ilgili. Dolayısıyla, bu ikinci durumda rahatsızlık verici olan öğeyi doğru tespit etmek, son derece önemli. Bu öge, Nietzsche'ci anlamda vicdan değilse, ne?

Bu bağlamda, konuyu daha geniş bir teorik çerçeve içinde değerlendirebilmek için, sorunun ufkunu şu yan sorularla genişletmek de mümkün: vicdanın insanlık tarihinde ve insan hayatında yeri gerçekten neresidir? Bu vicdan adı verdiğimiz insani unsurun doğası nedir? Vicdan yalnızca insanlara mı özgüdür? Belki daha da önemlisi, bu sorulara nasıl yaklaşmamız, hangi bilgi ve bulguların ışığında, hangi düşünsel gereçleri ve çözümleme yöntemlerini kullanarak cevaplar aramamız gerek?

Benim bu yazıda öne süreceğim tezin ana fikri şu: Vicdan, çok katmanlı bir yapıya sahip bir zihni yetki ya da kapasitedir. Kabul gören genel görüşün aksine, monolit, tekdüze, yekpare bir yapısı yoktur. Yalnızca insanlara özgü bir nitelik de değildir. Vicdanın, akılla koşut giden katmanının altında yatan bir boyutu, bir alt-katmanı daha var. Bireysel insan davranışını, dünyayı paylaştığı diğer canlıların davranışlarıyla belli bir bütünsellik içinde anlamak ve bunun toplumsal ve siyasi izdüşümlerini görmek için, bu alttaki katmanın, “çekirdek vicdan”ın yapısını ve işlevini anlamak gerekiyor. Yazının kalanında, “çekirdek vicdan”ın ne olduğu, vicdanın bildiğimiz ve kullandığımız anlamdaki sosyal yapısıyla nasıl bir ilişkisi olduğu, dünya görüşümüz ve davranışlarımız üzerinde nasıl bir etkisi olduğu gibi soruları, psikoloji ve sinirbilimin son zamanlarda ortaya koyduğu bilimsel veriler ışığında ve felsefi bir çerçeve içinde çözümlemeye çalışacağım.

Vicdan kavramı: tarihsel ve felsefi arka plan

Vicdan kavramını, en temel haliyle, insanı kendi davranışları hakkında doğru-yanlış ve iyi-kötü ekseninde yargıda bulunabilmesini sağlayan, kimi zaman da kişiyi zorunlu olarak buna iten bir zihni güç ve içsel yetki ya da daha genel olarak bir zihni kapasite olarak tanımlayabiliriz. Fakat bu tanım ışığında bile vicdanın doğası ve işlevi konusunda görüşler muhtelif.⁵ İnsanlığın düşünce tarihine baktığımızda, Antik Yunan devrinden beri vicdan konusuna büyük önem atfeden önemli düşünürler olduğu gibi, zaman zaman konuya derin bir kuşkuculukla yaklaşan düşünürler olduğunu da görüyoruz. Gerek felsefe tarihinde gerekse dinsel metinlerde

merkezi bir yeri olan vicdan konusu, “vicdan” (“consciencia”) terimiyle olmasa da kavram olarak Antik Yunan düşüncesinde yer aldığı gibi, Cicero’dan Marcus Aurelius’a kadar Romalı felsefeci ve devlet adamlarının düşüncelerinde de önemli yer tutuyor.⁶

Vicdanın önemini vurgulayanlar, Eflatun ve Aristoteles’ten başlayarak, bunu yaparken vicdanı hayatı yaşamaya değer kılan etmenlerin başına koyuyorlar. Bütün bu tartışmalarda vicdan, insan hayatında akılla birlikte yer alan, hayatımızı değerlendirmek ve yönlendirmekte atbaşı rol oynayan bir öge. Bu görüş, Aydınlanma dönemi sonrasında Avrupa düşüncesinde iyice güç kazanıyor. Örneğin, Montaigne, “insan olmayı bilmek”ten ve düzgün yaşamayı becermek çabasından söz ederken, vicdanı temiz bir hayat sürmüş olmayı kastediyor: “İnsan olmayı bilen, kitaplar yazmış ya da savaşlar kazanmış ve ülkeler fethetmiş bir kişinin yaptıklarından daha önemli bir şeyi başarmış demektir. Bunun dışındaki her şey -hükmetmek, kesemizi doldurmak, mal mülk edinmek- içi boş bir dekordan ibarettir. İnsanın hayatta en önemli eseri, doğru ve düzgün yaşamayı becermiş olmasıdır.”⁷

Vicdan (“conscientia”) terimine Batı düşüncesinde ilk kez 13. yüzyılda, Latince kökenli ve içinde hem ahlaki hem de bilgisel bir boyut barındıran bir sözcük olarak rastlanıyor. Nişanyan’ın etimoloji sözlüğünde Franciscus Meninski’nin “*Thesaurus Linguarum Orientalium*” adlı eserinden aktardığına göre de Osmanlıcaya, yine içinde anlama, bulma, keşfetme gibi bilgiye dayalı bir boyut olduğu halde, 17. yüzyılda giriyor.⁸

Avrupa düşüncesinde, zaman içinde, vicdan teriminden hareketle bilinç (“consciousness”) teriminin doğduğunu ve 18. yüzyıldan itibaren, özellikle Descartes’ta ve onu izleyen düşünürlerde, vicdan ve bilinç kavramlarının kendi başlarına anlamsal özerklik kazanarak, birbirleriyle ilintili halde fakat farklı anlamlar içerecek ve koşut şekilde kullanıldıklarını görüyoruz.⁹ Çağdaş anlamda da “vicdan” terimi doğru-yanlış konusunda ahlaki ve normatif bir çağrışım taşıırken, “bilinç” ya da bu bağlamda benzer şekilde kullanılan “akıl” terimi daha ziyade ahlaki çağrışımından bağımsız, bilgilendirme ve uslamlayıcıyla ilgili bir kavrama işaret ediyor.

Vicdan ve akıl kavramlarının anlam

olarak farklı ama birbirleriyle derinden ilintili halini ve insanlık durumunu anlatırken birbirlerini tamamlayıcı şekilde kullanılmasının örneklerini çok daha yakın zamanlarda görmek de mümkün. Örneğin, II. Dünya Savaşı’nın ardından kaleme alınan ve bütün insanlığa hitap edecek ve dünya barışına yardımcı olacak şekilde evrensel gözlemler ve ilkeler içermesi ümidiyle 1948 yılında yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin ilk maddesi, şöyle diyor: “Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdanla donatılmışlardır, birbirlerine kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar.”

Buradaki temel varsayım, aklın ve vicdanın, insan doğasından gelen ve insan türünün bütün bireylerinde var olan, birbirlerinden farklı fakat birbirlerini tamamlayıcı işleve sahip en temel iki zihni kapasite olması. Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığım gibi, genel anlamda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ndeki bu giriş varsayımının, vicdan kavramının düşünce tarihi içinde izlediği yolla örtüştüğü görülüyor. Öte yandan, vicdan kavramına derin bir kuşkuyla yaklaşan ve tam da bu tür bir nitelendirmeyi reddeden görüşlerin, özellikle 19. yüzyıldan itibaren boy attığını ve giderek 20. yüzyıl ortalarında en güçlü haline ulaştığını görüyoruz. Frankfurt Okulu düşünürlerinden Max Horkheimer’a “Akıl Tutulması” kitabını yazdıran ruh hali, birçok başka düşünür için aynı zamanda bir “vicdan tutulması” dönemine de işaret ediyordu denilebilir.¹⁰

Vicdan tutulması

Vicdan konusunda kuşkucu düşünce, 19. yüzyıl felsefe dünyasının asi çocuğu Friedrich Nietzsche’nin eserlerinde en müstehzi şekliyle dile gelir. Nietzsche, yazının başında da alıntıladığım “İnsanca, Pek İnsanca” adlı kitabında, “Vicdanın Bütünü” maddesini (52) şöyle anlatıyor:

“Vicdanın bütünü, çocukluğumuzda saygı duyduğumuz ya da korktuğumuz insanlar tarafından bir sebep gösterilmeden bizden istenen bütün şeylerin toplamıdır. Vicdan boyun eğme duygusu yaratır (‘Bunu yapmalıyım, bunu yapmamalıyım’), ama ‘Niye yapmak zorundayım?’ diye sormaz. Bütün ‘çünkü ve neden gerektiren’ durumlarda insan vicdansızca değil ama vicdanını işin içine karıştırmadan davranır. Vicdanın kaynağını otoriteye olan inanç teşkil eder, ki bu da insanın kalbinde duyduğu Tanrı’nın sesi değil, insana davranışlarını dikte

ettiren başka insanların sesidir.”

Vicdanın, bütün görkemli söylemlere karşın gerçek güçsüzlüğü, mazeretler üreterek onu boyunduruğu altına alan akıl karşısındaki iktidarsızlığı, düşünce tarihinde Nietzsche sonrasında daha da önemli yer tutmuş ve giderek 20. yüzyıl ortalarında, II. Dünya Savaşı'nın ve Nazi deneyiminin getirdiği psikolojik travmanın ardından zirveye çıkmıştır. Bu dönemde, özellikle savaşın bitmesinden 15 yıl sonra Mossad ajanlarının 1960 yılında Arjantin'de yakalanıp İsrail'e getirilen, Nazi soykırımının mimarlarından Adolf Eichmann'ın yaklaşık bir yıl süren ve uluslararası basın tarafından yakından izlenen davası ve Eichmann'ın davada anlattıkları, vicdan konusunda düşünce üreten pek çok felsefeci ve psikolog üzerinde derin etkiler yaratmış ve yeni eserlere kaynak olmuştur.

Vicdan konusunda, Nietzsche'ci bir düşünce ekseninde hareket eden kuşkucular, vicdanın insan aklı tarafından bin bir mazeretle eğilip bükülebilir doğasından ve dolayısıyla ahlaki olarak üzerine yaslanacağımız bir dayanak olarak kullanılamayacağından dem vururlar. Eichmann davası belki de bunun en çarpıcı örneğini oluşturmuştur diyebiliriz. Dava boyunca Eichmann yalnızca üstlerinden gelen emirlere itaat ettiğini, kendisinin bir karar verici değil yalnızca bir uygulayıcı olduğunu, bu yüzden de ölümlerden kişisel olarak sorumlu tutulamayacağını savunmuştur. Eichmann'a göre kendisinin bütün suçu, yalnızca o dönem pek çok başka insanın da gönülden bağlı olduğu *Führerprinzip'e* (Führer İlkesi) inanmak ve bu önderlik ilkesi doğrultusunda hareket etmektir.

Eichmann'ın, hiçbir vicdan sızısı hissetmiyormuş izlenimi veren konuşmaları, vicdanı iyiyle kötünün farkını en derinden görmemizi sağlayan içsel bir terazi olarak niteleyen düşünürler üzerinde soğuk düş etkisi yapacak nitelikteydi. Eichmann, yalan yanlış da olsa kendine göre tutarlı bir akıl yürütmeyle yaptığı işe mükemmel bir kılıf bulmuş, işlediği korkunç suçların içinden vicdanen sıyrılıvermişti. Tam da Nietzsche'nin öngördüğü gibi, Eichmann'ın belki vicdansızca davranmış olduğu bile söylenemezdi. O yalnızca vicdanını yaptıklarının dışında tutmanın bir yolunu

bulmuş, buna kendine göre bir akıl yürütmeyle gerekli mazeretleri hazırlamış, tıpkı Hiroşima'ya atom bombasını atan pilot Paul Tibbetts gibi geceleri rahat uyuyan bir insan olarak yaşamaya devam etmişti.

İsrail'de süregelen Eichmann davasını, New Yorker dergisi adına gazeteci olarak izleyen ve zamanında kendisi de Nazi Almanyası'ndan evini terk ederek kaçmak zorunda bırakılmış olan felsefeci Hannah Arendt de benzer bir gözlemde bulunuyordu:

“Eichmann kulaklarını vicdanın sesine kapatmak zorunda bile kalmamıştı. Vicdansız olduğundan değil, kendi vicdanı 'saygıdeğer bir sesle', onu sarmalayan toplumun sesiyle konuştuğundan ...”

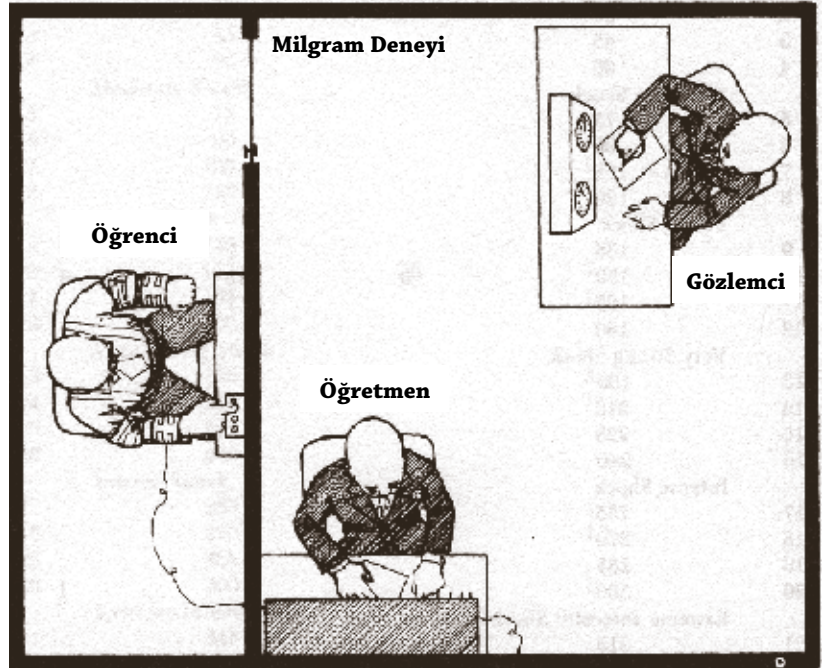
Daha sonraları, dava ve Eichmann konusundaki düşüncelerini “Eichmann in Jerusalem” (“Eichmann Kudüs'te”) isimli bir kitapta toplayacak olan Arendt'e göre, Eichmann “kötülüğün sıradanlığının belki de çağımızdaki en çarpıcı örneği”ydi.¹¹ Eichmann davasının başlamasından

yalnızca birkaç ay sonra, Arendt'in aktardığı haliyle davanın gidişatından ve Eichmann'ın anlattıklarından derinden etkilenen Amerikalı psikolog Stanley Milgram, bireysel vicdan ve otorite konusunu deneysel olarak incelemek üzere, sosyal psikoloji alanında belki de en çok tartışma ve ihtilaf yaratacak olan bir araştırma projesi tasarlar. Milgram, psikoloji doktorasını Harvard Üniversitesi'nde tamamlamış ve Yale Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak çalışmaya başlamış genç bir bilim adamıdır. Daha sonraları “Milgram Deneyi” diye anılacak bu çalışmada, Stanley Milgram gazetelere verdiği bir ilanla, bir saatlik bir çalışmada 50 cent yol parası artı 4 dolar ücret karşılığında (bugünün parasıyla yaklaşık 35 dolar ediyor) deneklik yapmak üzere gönüllüler arar. Çalışmaya katılanlar arasında birçok farklı yaş ve eğitim grubundan ve sosyal sınıftan insan vardır. Çalışmada Milgram'ın amacı, rastgele seçilmiş bir insanı, laboratuvarın sağladığı otorite ortamında, bir başka insana acı çektirmek yönünde hangi aşamaya kadar ikna edeceğini ölçmektir. Bir başka deyişle, Milgram, herhangi bir kişinin, hangi noktada

Adolf Eichmann duruşma sırasında...

Stanley Milgram

otoriteye baş kaldırarak, kendi vicdanı doğrultusunda deneyi yarım bırakacağını, buna karşın ne oranda insanınsa bir anlamda Eichmann'ın anlattığı gibi, kendi dışındaki bir otoritenin gücü altında çok vicdansızca davranışlar sergileyebileceğini görmek istiyordu.

Deney, kendilerine Öğretmen ve Öğrenci adı verilen iki kişiyle yapılır. Öğrenciden istenen, kendisine okunan sözcük çiftlerini hatırlamaya çalışması ("kırmızı-otomobil" ya da "uzun-yol" gibi), Öğretmenden istenirse, Öğrencinin sözcük çiftlerini öğrenmeye çalışırken yaptığı hataları elektrik şokuyla cezalandırarak, bu cezanın öğrenme süreci üzerindeki etkisini ölçmesidir. Gerçekte deneyin, cezanın öğrenmeye etkisiyle bir ilgisi yoktur. Milgram yalnızca Öğretmen görevini verdiği deneğin, bu araştırma görüntüsü içinde, Öğrenci olarak görevlendirilen deneğe ceza olarak hangi şiddete kadar elektrik şoku vermeye razı olacağını görmek istemektedir.

Öğrenci görevi verilen kişi, Öğretmen görevi verilen denekle tanıştırdıktan sonra yan taraftaki bir odaya alınır ve Öğretmenin de gözetimi altında elektrik şoku verilebilecek şekilde bir sandalyeye bağlanır. Öğretmene kontrol odasına geçer ve elektrik şoku verecek cihazın başına oturur. Şok düğmeleri, 15 volt aralıklarıyla yükselerek 450 volta kadar varmakta ve cihazın üzerindeki yüksek voltaj kısmında "Dikkat: Çok Tehlikeli" gibi ibareler yer almaktadır. Deney

başlamadan önce Öğretmene, cihazın etkisi konusunda fikir vermesi için 45 voltluk bir şok verilir. Deney esnasında Öğretmen önündeki mikrofona sözcük-çiftlerini okuyacak, daha sonra Öğrenciye okumuş olduğu listedeki sözcüklerin karşılıklarını hatırlamasını isteyecektir. Öğretmenin görevi, her yanlış cevapta, şiddetini 15 volt artırarak Öğrenciyi bir elektrik şokuyla cezalandırmak ve elindeki uzun sözcük listesi bitene kadar deneye devam etmektir. Öğrenci görevi verilen kişi aslında Milgram'ın kendi ekibinden bir aktördür ve oturtulduğu sandalyede bir elektrik bağlantısı yoktur. Fakat Öğrenci, her cezalandırmada daha şiddetli bir şok yaşıyormuş görüntüsü vererek Öğretmenin kendisine gerçekten acı çektiği izlenimini yaratır. Deneyin bazı varyasyonlarında Öğrenci deney başlamadan önce, deney süresinde odada gözlemci olarak oturarak not tutacak olan Milgram'a, Öğretmenin de duyacağı şekilde, bir kalp rahatsızlığı olduğunu da söyler.

Sonuçları 1963 yılında *Journal of Abnormal and Social Psychology* (Anormal ve Sosyal Psikoloji Dergisi) isimli bilimsel dergide yayımlanan bu çalışmaya göre, araştırmaya katılan toplam 40 denekten yalnızca 14'ü deneyi son raddesine kadar götürmeden yarım bırakmış, 26'sı ise yan odadaki Öğrenciden gelen korkunç çığlıklara, "kalp rahatsızlığım var, kendimi iyi hissetmiyorum, bırakın beni, devam etmek istemiyorum" tarzı itirazlara ve hatta

deneyin ilerleyen safhalarında Öğrencinin sorulara cevap veremez hale gelmesine karşın, odada bulunan Milgram'ın "deneyi yarım bırakamayız, voltajı artırın ve devam edin" telkinleriyle cezalandırmayı sürdürmüş ve en yüksek şiddet olan 450 volta kadar çıkmışlardır.¹²

Bu inanılması zor gelen zalimce davranışları sergileyen denekler, aslında bir tesadüf eseri bu çalışmaya katılmış, işinde gücünde, aile fertleri ve komşuları tarafından sevilen, her gün sokakta karşılaştığımız tarzda "normal ve sıradan" insanlardır. Milgram'ın deneyi bu insanların, çok kısa bir süre içinde otoriteye boyun eğerek aslında çok vicdansızca davranışlarda bulunmaya razı geleceklerini göstermiştir. Daha sonraları bu çalışması üzerine "Otoriteye Boyun Eğme: Deneyisel Bir Yaklaşım" isimli bir de kitap yazan Milgram,¹³ çalışmasının aynı yıllarda Kudüs'teki Eichmann Davası'nı izleyen Arendt'in anlattıklarını doğrular nitelikte olduğunu belirtir ve şöyle der: "Arendt'in 'kötülüğün sıradanlığı' kavramının gerçeğe hayal etmekte zorlanacağımız kadar yakın geldiğini kabul etmek zorundayım."¹⁴

Bu deney üzerinde düşündüğümüzde, Milgram'ın deneklerini vicdansızlıkla suçlamak belki en kolay tepki olabilir ama bunun deneyin çarpıcı sonuçlarının altında yatan insan doğası ve vicdanıyla ilgili gerçek nedenlere nüfuz edecek bir gözlem olduğu söylenemez. Milgram'ın denekleri vicdansız caniler değillerdi. Milgram, deneyin tartışmalara yol açacağını bildiğinden, deney sürecini filme almıştı. Bu filmlerde, deneklerin,

1943 Nisan-Mayıs Varşova

Milgram'ın makalesinde de anlattığı şekilde, elektrik şoku cezalarını uygularken giderek daha fazla rahatsızlık duydukları, terleme, titreme gibi fiziksel semptomlar gösterdikleri ve sürekli olarak Milgram'ın onayına başvurdıkları görülüyor. Bu filmleri izlerken, otoriteye boyun eğmiş ve çarpık bir akıl yürütmeyle sürekli mazeretler üreten bir zihni kapasiteyle, olan bitenden büyük rahatsızlık duyan ve diğer kişiye acı çektiren davranışları frenlemeye, durdurmaya çalışan ikinci bir içsel kapasitenin çatıştığını görmemek mümkün değil.

Bu çatışmanın iki tarafı, bu yazıda öne sürülen vicdanın iki katmanının çarpıcı bir örneğini teşkil ediyor: Nietzsche'nin kuşkuyla baktığı, bazen aklın boyunduruğu altında bütün gücünü yitiren vicdanın üst katmanı, ya da "sosyal vicdan" ve onunla çatışan, bütün üretilen mazeretlere rağmen bir içsel rahatsızlık kaynağı olarak var olmakta devam eden alt katman ya da "çekirdek vicdan".

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen çalkantılı dönemde kaleme alınmış olan ve yine vicdan meselesini kurcalayan bir başka önemli eser, George Orwell'in distopik romanı "1984"tür. Romanın ana kahramanı Winston Smith ile onu yakalamakla görevlendirilmiş parti mensubu ve işkencecisi O'Brien arasında geçen konuşmada, O'Brien şöyle der: "Hayat her düzeyde bizim kontrolümüz altında, Winston. Sen insan doğası diye bir şey var ve insanlar bu sayede bir gün dayanamayıp isyan edecekler sanıyorsun. Ama insan doğasını yaratan da bizleriz. İnsan sonsuz derecede eğilip bükülebilir. Belki

de eski fikirlerine döndün, işçi sınıfı ya da köleler ayaklanıp bizi alaşağı edecekler diye düşünüyorsun. Çıkar bunları aklından. Bütün insanlar âcizdir, tıpkı hayvanlar gibi."

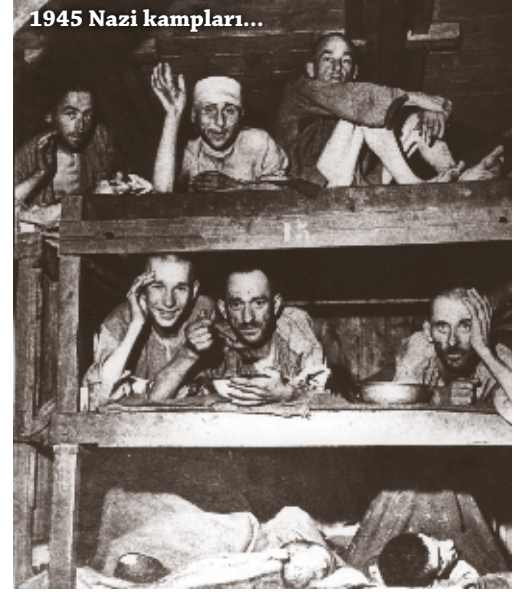
Paul Tibbets'in kendi vicdanıyla ilgili söyledikleri, Eichmann'ın mahkemede anlattıkları ve Milgram'ın 40 deneginden 26'sının yaptıkları, O'Brien'in söylediklerini doğrular gibi görünebilir. Oysa insan doğasında otoritenin tamamen kontrolü altına alınamayan, dışsal zorlama ya da içsel mazeretlerle sonsuza kadar eğilip bükülemeyen bir öge var. "Çekirdek vicdan" adını verdiğim şey, tam da bu: vicdanın, akılla koşut giden katmanının altında yatan ve çoğu zaman kontrolü elinde tutamasa da hep bir adım önde giderek sesini duyurmaya çalışan boyutu. Üstelik bu çekirdek vicdan yalnız insanlara özgü olmayan, en temel haliyle, doğada sosyal bir birliktelik içinde yaşayan başka pek çok canlı türünde de görülen ve biz insanları dünyamızın diğer sakinleriyle derin bir bağ ile komşu yapan bir içsel kapasite.

Çekirdek vicdan

Acı çeken birisini görmek niye içimizi burkar? Üzerinde düşünülüp taşınmış, akıl yürütme sonucunda ulaşılmış bir tepkiden söz etmiyorum. Çok daha insiyaki, neredeyse karşı konamaz bir şekilde ve otomatik olarak yükselen, içten gelen bir dürtüden söz ediyorum. Çekirdek vicdan kavramı üzerinde, bu eksende düşünebiliriz.

Yazının başında değindiğim düşünce deneyinde, Hiroşima'ya atom bombasını atarak on binlerce insanın ölümüne sebep olan pilot Paul Tibbets'ten, aynı işi bu

1945 Nazi kampları...

öldürdüğü insanlarla tek tek yüz yüze gelerek yapması istense bunu büyük ihtimalle niye başaramayacağından söz etmiştim. Yapmak durumunda olduğu kötülükle doğrudan yüzleşmesi, acı çektirerek öldüreceği insanlarla karşı karşıya gelmesi gerektiğinde Tibbets'i zorlayacak ve belki de fren görevi görecektir olan şey, sosyal vicdanının gözünü bağlamış ve onu susturmuş olabilse bile, içten içe susmayan çekirdek vicdanı olacaktır.

Son zamanlarda bilim dünyasında, özellikle psikoloji, bilişsel bilimler ve nörobilimde yapılan çalışmalar, biz insanlarda, kendi dışımızda kalan canlılara yönelik, onların sıkıntı ve acıları karşısında bir eşduyumu ya da duygudaşlık dürtüsü olduğunu, bunun insan doğamızın en derinlerinden gelen bir yardımlaşma ve diğerkâmlık eğilimiyle eşgüdümlü olarak hareket ettiğini iddia ediyor. Üstelik, işin belki daha da ilginç yanı, bu dürtünün yalnız insanlara özgü olmadığı, sosyal bir birliktelik içinde yaşayan, büyüğünden küçüğüne, akıllısından o kadar akıllı olmayanına kadar başka pek çok hayvan türünde de bulunduğu dair pek çok bulgu var. Benim bu yazıda çekirdek vicdan adını verdiğim ve insan vicdanının sosyal katmanının altında yer alan alt katmanını oluşturduğunu öne sürdüğüm asal kapasite, işte bu doğal dürtü ve eğilimlerle yakından bağlantılı olan, onların bütünü sayesinde tezahür eden bir nitelik.

Bu çalışmaların tamamının kısa birer özetini sunmak bile bu yazının sınırını fazlasıyla aşar. Ama genel bir fikir vermesi ve dünyamızı paylaştığımız gezegenimizin diğer sakinleri olan hayvanlarla aramızda var olan bu derin ortak paydanın kendini ortaya koyuş çeşitliliğini göstermek açısından, birkaç

örneğe değinmek isterim.

Öncelikle, çekirdek vicdan adımı verdiğim zihni kapasitenin, gelişim psikolojisi araştırmacıları tarafından yapılan deneylerle çok küçük yaştan itibaren çocuklarda var olduğunu gösterilmesinden başlayalım. Leipzig'deki Max Planck Enstitüsü'nde çalışmalarını sürdüren biyolog antropolog Michael Tomasello ve ekibinin yaptığı araştırmalar, henüz 18 aylık çocukların, başka bir insan zor durumda kaldığında bunu anladıklarını ve verdikleri ilk tepkinin bu zor durumda kalmış kişiye yardım etmek olduğunu gösteriyor. Tomasello ekibinin "spontane diğerkâmlık dürtüsü" adını verdiği bu eğilim yüzünden, örneğin bir eşyasını düşürmüş ve ona ulaşamayan birini gördüklerinde çocukların ilk tepkisi bu eşyayı yerden alıp o kişiye vermek oluyor.

Çocukların yanı sıra şempanzeler üzerine de çalışan Tomasello ve ekibi aynı tür deneyleri şempanzeler üzerinde yaptıklarında, çocuklarda alınan sonuçların çok benzerleriyle karşılaşıyorlar. Ucunda kendisi için hiçbir mükâfat olmasa da, şempanzeler o anda yapmakta oldukları işi bırakıp, zor durumda kalmış bir diğer şempanzeye ve hatta zor durumda kalmış bir insana, onların ulaşamadıkları bir nesneyi vermek ya da kilitli bir kapıyı açmak yoluyla yardım etmeyi seçiyorlar.¹⁵

Buna benzer birçok ilginç araştırmayı yapmış olan, Emory Üniversitesi'nin Yerkes Primat Merkezi Başkanı primatolog Frans de Waal, bu bencil olmayan, diğerinin durumunu öne koyan davranışa yönelten eğilimin, bu eğilime sahip olan canlıların sosyal bir yaşama tarzı geliştirmelerindeki en önemli doğal etmenlerden biri olduğunu söylüyor. De Waal'ın kendi yaptığı çalışmalarda, şempanzelerden bilişsel olarak çok daha az gelişmiş bir tür olan Kapuçin maymunları, kendilerine bir parça yiyecek verilmesi seçeneğiyle, hem kendilerine hem de komşularına bir parça yiyecek verilmesi seçeneğine sahip oldukları durumlarda hemen hiç sektirmeden ikinci seçeneği yeğliyorlar ve kendileri yerken komşularının da karınlarını doyurmasını sağlıyorlar.¹⁶

Bu tür çalışmaları daha da ilginç kılan, bu çekirdek paydanın, biyolojik skalada genetik olarak insanlara hayli yakın duran şempanzelerde ve çeşitli maymun türlerinde gözlemlendiği gibi, şempanzelere nazaran hayli uzağımızda yer alan başka canlılarda, örneğin farelerde ve sıçanlarda bile var olması. Hayli on yıldır, sıçanların,

kendilerine her yiyecek verildiğinde, içinde bulundukları kafesin yanında yer alan kafesteki komşularına elektrik şok uygulanması durumunda yiyecekleri almaktan vazgeçtikleri yönünde bulgular olduğu biliniyor.¹⁷ Çok daha yeni yapılan ve geçen sene bilim dünyasının en prestijli yayınlarından olan Science dergisinde yer alan bir çalışmada, Chicago Üniversitesi psikologlarından Peggy Mason ve ekibi, sıçanların, şeffaf bir kutu içinde kilitli kalmış türünün başka bir bireyiyle karşılaştıklarında, ilk tepki olarak kutuyu açmaya ve diğer sıçanı kilitli kalmış olduğu yerden çıkarmaya çalıştıklarını göstermiş durumda.¹⁸ De Waal, bu durumu, yardımlaşma içgüdüsünün doğada, evrimsel tarih itibarıyla çok eskilere dayandığının göstergesi olduğunu öne sürüyor.

Bu görüşe destek sağlayan bir başka araştırmalar dizisi de, "psikopati" ile ilgili. Ruhsal bozukluklar içinde yer alan pek çok patoloji arasında, çekirdek vicdan kavramına en çok ışık tutabilecek olan psikopati, çağdaş psikiyatri alanının standart referansı kabul edilen "DSM"de ("Teşhis ve İstatistik Elkitabı") henüz yer bulamamış tartışmalı bir konu olsa da, genel olarak benmerkezcilik, duygudaşlık hissinin yokluğu, duygusal sıklık ve soğukluk gibi emarelerle teşhis edilen bir tür kişilik bozukluğu olarak genel kabul görüyor.¹⁹

Psikopatinin, nörobilimsel anlamda, orbital frontal korteks, insula, anterior singulat korteks ve amygdala gibi birçok farklı beyin bölgesindeki arızayla ilintili olduğu düşünülüyor. Bu anlamda, psikopatik insanlardaki davranış bozukluklarının, tam da bu yazıda çekirdek vicdan olarak adlandırdığım asal kapasitenin sınır sistemi ve beyin zemininde var olan mekanizmasındaki arızalar neticesi ortaya çıktığı düşünülebilir.²⁰

Vicdanın gerçekten doğamızda var olan bir çekirdeği varsa, psikopatik hastaların yaşamlarına baktığımızda, bu çekirdeğin olmaması ya da arızalı olması halinde bu insanlarda, akıl yönünden bir eksikleri olmasa da, sosyal vicdanın tam inşa edilemediğini, hayat boyu eksik kaldığını ve diğer insanlarla sorunlu ilişkilerinde en belirleyici unsur olarak öne çıktığını görebiliyoruz.²¹

Vicdan, bir tür iç pusuladır, insana doğru-yanlış eksenin nerede olduğunu gösterir, ahlaki yargı ve davranışlarına rehberlik yapar. Vicdan bir pusulaysa, görüyoruz ki bu pusula bazen kilitlenir, güç ya da güce itaat gibi başka bir manyetik alanın etkisinde hep kendi kiblesini göstermeye başlayabilir.

Vicdan: iyi ki sızlar

Vicdandan söz ederken en yaygın olarak kullanılan metaforlardan bir tanesi, pusula benzetmesidir: vicdan, bir tür iç pusuladır, insana doğru-yanlış eksenin nerede olduğunu gösterir, ahlaki yargı ve davranışlarına rehberlik yapar. Öte yandan, bu yazıda örneklemeye çalıştığım gibi, vicdan bir pusulaysa, görüyoruz ki bu pusula bazen kilitlenir, güç ya da güce itaat gibi başka bir manyetik alanın etkisinde hep kendi kiblesini göstermeye başlayabilir.

Bu gibi durumlarda, vicdanın köreltilmesinin ve etkisizleştirilmesinin iki koltuk değneği vardır. Birincisi, Eichmann ya da Milgram deneklerinde gördüğümüz gibi, çarpık akıl yürütmeler sonucunda üretilmiş vicdanı saf dışı bırakan mazeretlerdir. İkincisiyse, başkasının otoritesine boyun eğmekten değil, bireyin başkaları üzerinde kurduğu kendi otoritesinin ve gücünün, vicdanın gözünü kör etmesi olarak karşımıza çıkar. Yalnız ve güzel ülkemizde, vicdan tutulmasının bu iki türünün de örnekleriyle sıkça yüzleşmek zorunda kalmadığımız söylenebilir mi? "Darbeleri Araştırma Komisyonu"na verdiği beyanatta, zamanında bizzat işkence yapmış olduğu milletvekilinin yüzüne bakarak ve bir af dileme ya da geçmişle uzlaşma hissi bile duymadan "ben doğru olanı yaptım, yalnızca emirleri uyguladım" diyebilen emekli cezaevi müdürü, ilk tür, yani otoriteye itaat kaynaklı vicdan tutulmasının örneği, kendi ülkesinde yüzlerce kişi ölümün sınırına gelmişken, halkın karşısına çıkıp en küçük bir sıkıntı emaresi göstermeden 'açlık grevi yoktur, zaten onlar kuzu kebabı yiyorlar' tarzı

açıklamalar yapabilen bir başbakan, ikinci tür, yani kendi otoritesinin gözünü körelttiği bir vicdan tutulmasından mustarıptır diyebiliriz.

İnsanlığın belki en büyük başarısı, farklılıklarımıza rağmen birlikte yaşamayı mümkün kılan kültürel, toplumsal ve siyasi kodları ve kurumları inşa edebilmiş olmasıdır. Bu bağlamda belki son olarak şu soruyu sormamız gerekir: Çok zengin ve karmaşık bir toplumsal yapı içinde var olan ve insanlık tarihinde önemli işlevler yüklenmiş olan sosyal vicdanın köreltildiği, gözünün bağlandığı, tutulmaya uğratıldığı zamanlarda, biyolojik doğamızdan gelen ve sosyal vicdana göre çok daha basit, dürtü ve eğilimlerden ibaret bir yapıya sahip olan çekirdek vicdandan ne kadar medet umabiliriz?

Burada, çekirdek vicdan diye adlandırdığım içsel kapasitenin varlığının ve öneminin altını çizirken, diğer yandan bu kapasitenin yerinin ve sınırlarının iyi anlaşılmasının önemli olduğunu vurgulamak isterim. İnsanı merkezine yerleştirmeyen, doğa-merkezli diyebileceğimiz bir dünya görüşüyle, hayvanlar ve insanlarda ortak paydalar arayan çalışmalara baktığımızda, insanlarla diğer hayvanlar arasında bir tür temel ve doğal sürekliliğe işaret eden, çekirdek vicdan olarak nitelediğim içsel kapasitenin asal yapı taşlarını görebiliyoruz.

Öte yandan, dikkat etmemiz gereken bir nokta, bu gözlemin biyolojik bir indirgemecilik iddiası içermediği, sosyal vicdanın yalnızca bu tür doğal bir dürtüden ibaret olduğu tarzında bir görüşle karıştırılmaması gerektiğidir. Sonuç olarak, sosyal ve siyasi çerçevesinden bağımsız olarak, kendi başına soyutlanmış bir kapasite olarak görmeye başladığımızda, çekirdek vicdan içi boşalmış bir kavrama dönüşebilir, halatı kopmuş bir tekneden farkı kalmaz. Burada en kritik nokta belki de çekirdeğin gerçek anlamda bir çekirdek olduğunu unutmamak olabilir. Çekirdek vicdan, içgüdüsel bir zeminde baş gösteren ve üzerinde eleştirel akıl, bilgi ve deneyim yoluyla sosyal vicdanın tesis edilebileceği bir nüve, doğru şekilde beslenip büyütülerek, eğitimle geliştirilecek, toplumsal ve siyasi olarak

konuşlandırılacak bir çekirdek olarak görüldüğü ölçüde, gerçek yerini bulabilir. İyi bir çekirdekten her zaman meyve veren bir ağaç çıkmayabilir. İyi bir ağaç yetiştirebilmek için, çekirdeği doğru yere dikmek, verimli bir toprakla desteklemek, büyüüp boy atmasına yardımcı olmak gerektiği açık. Ama elimizdeki çekirdek iyi değilse, hiç şansımız yok demektir. Bu yazıda sunmaya çalıştığım felsefi çözümleme ve özetlemeye çalıştığım yeni bilimsel araştırmalar ışığında vicdan konusuna eğilince benim vardığım sonuç şu: İnsanın çekirdeği iyi! Bu da, tarihimizdeki bütün kötülöklere rağmen, gerek dünyamız gerekse insanlık için ümit vaat eden bir sonuç sayılmaz mı?

Nobel Edebiyat Ödülü sahibi İrlandalı şair Seamus Heaney, "Vicdan Cumhuriyeti" başlıklı şiirinden söz ederken, şöyle diyor: "Vicdanı bir ülke olarak tahayyül ettim, sessiz, ıssız bir yer. İnsanın özbilinciyle baş başa kalacağı, kendisiyle yüzleşmekten kaçamayacağı bir yer."²²

Vicdanımız, bazen sırt çevirsek, unutmaya çalışsak da oradadır. Bütün köreltme ve olmadık mazeretlerle göz boyama çabalarımıza rağmen, en olmadık bir sessizlik anında, içimizde bir yerdeki bir çekirdekten gelen bir fısıltıyla sesini duyurur, kaçmamıza izin vermez, hâlâ orada, derinlerde bir yerde olduğunu hatırlatır. İşte böyle anlar belki de insanlığımız için en değerli anlardır. Vicdan: bazen sızlar. İyi ki öyle! ●

- 1 Seamus Heaney'nin *Vicdan Cumhuriyeti* şiirinden. Opened Ground: Selected Poems 1966-1996. Farrar, Straus, Giroux.
- 2 Nâzım Hikmet, *Kız Çocuğu* şiirinden ...
- 3 BBC News, 1 Kasım 2007.
- 4 F. Nietzsche (1878). *Human, All Too Human*, 43. Cambridge University Press, 1996. [İngilizce metinden çeviriler yazara aittir.]
- 5 L. May (1983). "On Conscience". *American Philosophical Quarterly*, 20:1.
- 6 G. Zeche & P. Weingartner (1987). *Conscience: An Interdisciplinary View*. D. Reidel.
- 7 N. Smart (1971). *The Religious Experience of Mankind*. Fontana.
- 8 N. Smart (1989). *The World's Religions: Old Traditions and Modern Transformations*. Cambridge University Press.
- 9 M. Despland (1995). "Conscience". *The Encyclopedia of Religion*. M. Eliade. Simon & Schuster.
- 10 J. Hoese, ed. (1999). *Conscience in world religions*. University of Notre Dame Press.
- 11 M. Montaigne (1580). "On experience". *Essays*. Penguin, 1993.
- 12 S. Nişanyan (2007). *Sözlerin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimolojisi Sözlüğü*. Adam Yayıncılık.
- 13 G. Güzelde (1997). "The Many Faces of Consciousness". *The Nature of Consciousness*, N. Block, O. Flanagan, G. Güzelde, MIT Press.
- 14 M. Horkheimer (1947). *The Eclipse of Reason*. Oxford University Press.
- 15 H. Arendt (1963). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Penguin.
- 16 S. Milgram. (1963). "Behavioral Study of Obedience". *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67:4.
- 17 S. Milgram (1974). *Obedience to authority: An experimental view*. Harper.
- 18 S. Milgram (1974). "The Perils of Obedience". *Harper's Magazine*.
- 19 F. Warneken, B. Hare, A. P. Melis, D. Hanus & M. Tomasello (2007). "Spontaneous altruism by chimpanzees and young children". *PLoS Biol.* 5.
- 20 F. de Waal & L. M. Luttrell (1988). Mechanisms of social reciprocity in three primate species: symmetrical relationship characteristics or cognition? *Ethol. Sociobiol.* 9.
- 21 F. de Waal (2008). "Putting the altruism back into altruism: the evolution of empathy." *Ann. Rev. Psychol.* 59.
- 22 F. de Waal, K. Leimgruber & A. R. Greenberg (2008). "Giving is self-rewarding for monkeys." *Proc. Natl. Acad. Sci. USA* 105.
- 23 F. de Waal & M. Suchak (2010). "Prosocial primates: selfish and unselfish motivations" *Phil. Trans. R. Soc. B.*
- 24 R. Church (1959). "Emotional reactions of rats to the pain of others". *J Comp Physiol Psychol.*, 52:2.
- 25 K. Aoyama & H. Okaichi (1994). "The influence of conspecific distress responses on the lever choice behavior in the rat". *The Japanese Journal of Psychology*, 65:4.
- 26 I. Barta, J. Decety & P. Mason (2011). "Empathy and Pro-Social Behavior in Rats". *Science*, 334:6061.
- 27 R. Hare, S. Hart & T. Harpur (1991). "Psychopathy and the DSM—IV Criteria for Antisocial Personality Disorder". *Journal of Abnormal Psychology*, 100:3.
- 28 R. Blair (2004). "The roles of orbital frontal cortex in the modulation of antisocial behavior". *Brain Cogn.* 55.
- 29 A. Raine, Y. Yang (2006). "Neural foundations to moral reasoning and antisocial behavior". *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 1.
- 30 K. A. Kiehl (2006). "A cognitive neuroscience perspective on psychopathy: evidence for paralimbic system dysfunction". *Psychiatry Res.*, 142.
- 31 R. Blair (2007). "The amygdala and ventromedial prefrontal cortex in morality and psychopathy". *Trends Cogn Sci* 11.
- 32 J. Muller, M. Sommer, K. Dohne, T. Weber, T. Schmidt-Wilck & G. Hajak (2008). "Disturbed prefrontal and temporal brain function during emotion and cognition interaction in criminal psychopathy". *Behav Sci Law* 26.
- 33 R. Blair (1995). "A cognitive developmental approach to morality: investigating the psychopath". *Cognition* 57.
- 34 R. Blair (2001). "Neurocognitive models of aggression, the antisocial personality disorders, and psychopathy." *J Neurol Neurosurg Psychiatry*, 71.
- 35 "The Poetic Redress", *Irish Times* Gazetesi'nden alıntı.

[<http://www.irishtimes.com/indepth/amnesty/introduction.html>]

www.psykeart.com

psykeart

vicdan

Vicdan: bazen sızlar!
GÜVEN GÜZELDERE

Vicdan mı insaf mı?
AHMET RIFAT ŞAHİN

Toplumsal vicdan "tutulması"
CENGİZ GÜLEÇ

Prof. Dr. Michael Smith:
"Tanrı olsa iyi olurdu!"
Söyleşi: PINAR KESEN GIBBON

Vicdanın sesini demlemek
ÇETİN BALANUYE

Gerilla Kızlar
HANDE ÖGÜT

Vicdan... Yetmez ama evet!
HAŞMET BABAOĞLU

Duvar
TUBA AKYOL

Zeki Demirkubuz:
"Toplumsal vicdan bir yalan"
Söyleşi: FIGEN ABACI

**Sadist kalbin
mazoşist akılla imtihanı**
KÜÇÜK İSKENDER

Robotların vicdanı olur mu?
CANAN YÜCE

Büyük biraderin vicdanı:
Gözetleme
ŞEBNEM SOYSAL

art Dergi

OGAS - ŞUBAT 12.5 TL
11213-9494-1
SAYI 25 / 2013